

УДК 338.49

Скорик Марина Олегівна

кандидат економічних наук, доцент

Університет державної фіскальної служби України

Скорык Марина Олеговна

кандидат экономических наук, доцент

Университет государственной фискальной службы Украины

Skoryk Maryna

PhD in Economics, Associate Professor

University of the State Fiscal Service of Ukraine

ORCID: 0000-0003-3291-706X

**ІНФРАСТРУКТУРНІ ВИКЛИКИ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ГРОМАД УКРАЇНИ
ИНФРАСТРУКТУРНЫЕ ВЫЗОВЫ ОБЪЕДИНЕННЫХ
ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩЕСТВ УКРАИНЫ
INFRASTRUCTURAL CHALLENGES OF THE UNITED TERRITORIAL
COMMUNITIES OF UKRAINE**

***Анотація.** У статті узагальнено основні інфраструктурні виклики, які виникли перед об'єднаними територіальними громадами в ході здійснення в Україні реформи децентралізації. Зокрема, низька якість кадрів органів місцевого самоврядування, що знижує шанси громад на економічну ефективність; соціальна інфраструктура; транспортна інфраструктура; земельний ресурс. Також у статті описані повноваження та ресурси які сьогодні отримали об'єднані територіальні громади в умовах*

децентралізації, та виділено, що для об'єднаних територіальних громад має першочерговий інтерес з боку держави – це трансферти, такі як базові дотації, освітні і медичні субвенції та капітальні трансферти. Набагато активніше стали наповнюватися міські бюджети. Тобто маючи лідера, зацікавленого в розвитку, об'єднані територіальні громади мають хороші фінансові можливості для розвитку. Спільноти перестають бути звичайними «касовими апаратами» для виплати зарплати бюджетникам, вони дійсно зацікавлені в економічному зростанні на своїй території. Відзначено, що для розвитку органи місцевого самоврядування мають долучатися до різноманітних проектів (Спільна програма ПРООН та ООН жінки, U-LEAD, DESPRO, ЄС/ПРООН, DOBRE, ПРОМІС/PLEDOG), до проектів які пропонує Державний фонд регіонального розвитку.

Також у статті надано роз'яснення, що об'єднані територіальні громади мають сьогодні повноваження такі як і міста обласного значення, а саме розписано які податки залишаються в громаді і дані кошти можна використати на інфраструктурні проблеми.

У сучасних економічних умовах важливо, щоб місцеві органи влади активно залучали державну підтримку і, об'єднуючи їх із власними ресурсами, спрямовували на реалізацію стратегій регіонального та місцевого розвитку, впроваджували різноманітні інфраструктурні проекти, що підтримують інновації, нове виробництво, малий та середнє бізнес.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, децентралізація, інфраструктура, субвенція, державна фінансова підтримка.

Анотація. В статтє обобщены основные инфраструктурные вызовы, которые возникли перед объединенными территориальными общинами в ходе осуществления в Украине реформы децентрализации. В

частности, низкое качество кадров органов местного самоуправления, снижает шансы общин на экономическую эффективность; социальная инфраструктура; транспортная инфраструктура; земельный ресурс. Также в статье описаны полномочия и ресурсы, которые сегодня получили объединены территориальные общины в условиях децентрализации, и выделено, что для объединенных территориальных общин имеет первоочередной интерес со стороны государства - это трансферты, такие как базовые дотации, образовательные и медицинские субвенции и капитальные трансферты. Гораздо активнее стали наполняться городские бюджеты. То есть имея лидера, заинтересованного в развитии, объединённые территориальные сообщества имеют хорошие финансовые возможности для развития. Сообщества перестают быть обычными «кассовыми аппаратами» для выплаты зарплаты бюджетникам, они действительно заинтересованы в экономическом росте на своей территории. Отмечено, что для развития органы местного самоуправления должны принимать участие в различных проектах (Совместная программа ПРООН и ООН женщины, U-LEAD, DESPRO, ЕС / ПРООН, DOBRE, ПРОМИС / PLEDOG), а также к проектам, которые предлагает Государственный фонд регионального развития.

Также в статье даны разъяснения, объединенных территориальные общины, имеют сегодня полномочия такие как города областного значения, а именно расписано какие налоги остаются в общине и данные средства можно использовать на инфраструктурные проблемы.

В нынешних экономических условиях важно, чтобы местные власти активно привлекали государственную поддержку и сочетая их с собственными ресурсами направляли на реализацию региональных и местных

стратегий развития, реализовывали различные инфраструктурные проекты, поддерживающие инновации, новые производства, малый и средний бизнес.

Ключевые слова: *объединенная территориальная община, децентрализация, инфраструктура, субвенция, государственная финансовая поддержка.*

Summary. *The article summarizes the main infrastructural challenges that have arisen before united territorial communities, in the course of decentralization reform in Ukraine.*

In particular, the low quality of local government staff, which reduces the chances of communities for economic efficiency; social infrastructure; transport infrastructure; land resource. In the process of decentralization reform, the concept of infrastructure is concretized in connection with the creation united territorial communities, where the infrastructure includes housing, transport, health care, culture and sports, social protection. After all, if there are "failures" in the infrastructure of the community, it will quickly lead to disruption of the stable functioning of the whole community, respectively, will negatively affect the quality of life and productivity of the community, and modernization will promote economic growth and increase welfare.

Also, in the article the author describes the powers and resources that the united territorial communities received today in the conditions of decentralization, and highlights that for the united territorial communities is of primary interest to the state - it's transfers such as basic grants, educational and medical subventions and capital transfers.

City budgets began to be filled much more actively. That is, having a leader interested in development, united territorial communities have good financial opportunities for development. Communities cease to be ordinary "cash registers"

for the payment of salaries to state employees, they become really interested in economic growth in their territory. It was noted that for development local governments should be involved in various projects (Joint program organization of common nationalities women, U-LEAD, DESPRO, EU / PRON, DOBRE, PROMIS / PLEDOG), in projects proposed by the State Fund for Regional Development.

In the current economic environment, it is important that local authorities actively attract state support and, combining them with their own resources, direct to the implementation of regional and local development strategies, implement various infrastructure projects that support innovation, new production, small and medium business.

***Key words:** united territorial community, decentralization, infrastructure, subvention, state financial support.*

Постановка проблеми. Ключовою реформою українського суспільства є децентралізація (Європарламент визнав децентралізацію однією з найуспішніших реформ [1]). З 2015 року в Україні з'являються об'єднані територіальні громади, шляхом добровільного об'єднання суміжних сіл, селищ та міст. Вся інфраструктурна спадщина держави зараз перейшла до об'єднаних територіальних громад (далі ОТГ) і не всі можуть впоратися з такими масштабами проблем. А в сучасних умовах господарювання, під впливом глобалізаційних викликів, розвиток інфраструктури набуває нових пріоритетних напрямів. Дороги, мости, школи, лікарні, порти, система громадського транспорту тощо – це та інфраструктура, яка завжди була та буде важливою. «Збої» в її роботі можуть швидко порушити стабільне функціонування міста, знизити якість життя та продуктивність громад, а модернізація навпаки – сприяє економічному зростанню та підвищує

добробут населення [2]. Беззаперечним є розуміння того, наскільки глибоко залежними та вразливими до інфраструктури стало суспільство.

Перед об'єднаними територіальними громадами України щодня постають нові інфраструктурні виклики і з огляду на таку ситуацію дана проблема є актуальною і вимагає наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загалом економічна наука має достатню кількість наукових праць у сфері регіональної інфраструктури. Проте мало дослідженими є інфраструктурні питання, що виникають при адміністративно-територіальній реформі в Україні, які призвели до створення ОТГ і потребують вивчення. Науковці та практики розглядають лише окремі аспекти цієї проблематики. Дана робота побудована на аналізі наукової літератури, а також нормативно-правових актів України.

Про неможливість вивчення проблем розвитку територіальних громад без дослідження їх фінансової спроможності говорить Т. Куценко [3]. Ж. Гарбар, Т. Бондолетова концентрують свою увагу на формуванні бюджетів громад в умовах децентралізації [4]. Про ризики та виклики розвитку ОТГ в умовах пандемії описують Ю. Іванов та О. Іванова [5].

Формулювання цілей статті. Ідентифікація інфраструктурних викликів об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації та пропозиції щодо покращення конкурентних переваг об'єднаних територіальних громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єднані територіальні громади утворилися відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [6] і урядової Методики формування спроможних територіальних громад [7] за погодженням із обласними органами державної влади і самоврядування. Формування та розвиток ОТГ відбувається за участі жителів, які проживають на цих територіях.

У червні 2020 року на основі вже утворених ОТГ були сформовані нові територіальні громади, що охопили собою усю територію України. Так, уже у 2015 році було утворено 159 ОТГ, у 2016 р. – 207; у 2017 р. – 366; у 2018 р. – 144 та у 2019-2020 рр. – 593 ОТГ [8]. Найбільша кількість об'єднаних територіальних громад було утворено протягом 2015-2018 рр. Майже всі інфраструктурні об'єкти від району передано у комунальну власність територіальних громад. Держава, в свою чергу, здійснює фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст та приєднання до об'єднаних територіальних громад шляхом надання об'єднаній територіальній громаді коштів у вигляді субвенцій на формування відповідної інфраструктури згідно з планом соціально-економічного розвитку такої територіальної громади [6]. Безумовно, більше повноважень на місцях – це добре, бо в принципі в цьому і суть реформи децентралізації. Однак, бажано, щоб вони були рівно пропорційними до фінансових ресурсів громад.

Міністерство розвитку громад та територій України ведуть моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Станом на 16 липня 2021 року державна фінансова підтримка на розвиток громад та розбудови інфраструктури у 2020 році становила 101,9 млрд. грн., а у 2021 році 81,8 млрд. грн. (табл.1.). Всі ці фінансові ресурси держава спрямовує на місцевий рівень, щоб створити умови для динамічного і збалансованого розвитку територій.

Таблиця 1

Державна фінансова підтримка на розвиток громад та розбудову інфраструктури

Критерії	2020 рік (млрд.грн)	2021 рік (млрд.грн)	Відхилення (+,-)
Енергоефективність	2,0	-	-
Регіональний розвиток	13,0	15,5	+2,5

Розвиток сільських територій	5,0	4,5	-0,5
Розвиток у сфері охорони здоров'я	4,8	3,5	-1,3
Розвиток у сфері освіти	5,2	4,1	-1,1
Розвиток дорожньої інфраструктури	61,1	49,6	-11,5
Розвиток соціальної інфраструктури	4,4	1,7	-2,7
Розвиток транспортної інфраструктури	2,8	1,5	-1,3
Розвиток у сфері культури	2,2	0,3	-1,9
Розвиток спортивної інфраструктури	0,5	0,8	+0,3
Екологічна безпека та сталий розвиток	0,9	-	-
Інші напрями розвитку територій	-	0,3	-

Джерело: [9]

Субвенція надається для формування інфраструктури ОТГ, що належить до комунальної власності. Аналізуючи таблицю 1 ми бачимо, що всі кошти направлені на розвиток інфраструктури, яка сама по собі, створює об'єктивні умови для підвищення продуктивності праці і в результаті покращення рівня життя населення у громаді. Цікавою функціональною характеристикою є те, що сама по собі інфраструктура не створює продукт, а результатом її діяльності є послуги. Дані капіталовкладення всі з тривалим періодом обігу. Якщо виступити приватним інвестором і вкласти гроші в інфраструктурні споруди комунальної власності то прибуток від даних капіталовкладень носить великий термін окупності. Як висновок, приватні інвестиції в інфраструктурні об'єкти не є привабливими і ОТГ можуть розраховувати на державну підтримку та міжнародні проекти та гранти.

Слід також відмітити, що зростання частки державних трансфертів у доходах місцевих бюджетів свідчить про значну залежність місцевих бюджетів від Державного та недостатність обсягу власних і закріплених доходів для виконання самоврядних та делегованих повноважень. Тобто міжбюджетні трансферти залишаються гарантами фінансової спроможності бюджетів місцевих органів влади, які їх отримують.

Важливо, щоб місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування могли використати надані державою можливості, щоб залучити кошти для підтримки розвитку сільських територій, забезпечити фінансову підтримку інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, залучити інвестиції для розвитку секторів економіки, розвитку соціальної та економічної інфраструктури тощо.

На старті реформи допомога з боку держави, на нашу думку, є необхідною для нарощення фінансового потенціалу громад. Однак після завершення реформи громадам бажано укріплювати свої позиції не за рахунок перерозподілу бюджетних ресурсів, а за рахунок економічного розвитку кожної громади.

Один з викликів у сфері децентралізації – брак стабільної і модернізованої інфраструктури реформи. Незважаючи на те, що у деяких областях були відкриті офіси реформ на підтримку регіонального розвитку в частині об'єднання територіальних громад, громади, які тільки формуються, стикаються з великою кількістю проблем, перш за все – підготовка проєктів розвитку, створення «інфраструктури розвитку».

В процесі реформи децентралізації поняття інфраструктури конкретизують в зв'язку зі створенням ОТГ, де до інфраструктури відносять ЖКГ, транспорт, медичне обслуговування, культуру і спорт, соціальний захист [10]. Основними сучасними інфраструктурними викликами для об'єднаних територіальних громад є:

1. Кадри. На жаль, в нашій державі ще немає достатньої кількості висококваліфікованих фахівців. Тобто наявні працівники «тяжко» сприймають інновації, управлінські рішення мало ефективні, відповідно не ефективно використовують фінансові ресурси громади. Значна частина молоді шукає щастя за кордоном, що вже в найближчий час може призвести до кадрового

голоду. Саме тому на етапі реформи ми можемо спостерігати процес «переманювання» багатшими громадами до себе кращих фахівців.

2. Соціальна інфраструктура. Більша половина соціальних закладів не відповідає потребам громади. Будівлі в аварійних станах, їх реконструкція це значні суми навіть для держави не лише для громади. Мережа закладів освіти потребує обдуманого оптимізації. Низький рівень енергоефективності громадських будівель. Видатки на енергоносії стануть одним з найбільших джерел можливої економії бюджетних коштів. Мережі водопостачання та водовідведення в багатьох населених пунктах не ремонтувалися ще з часів їхнього першого запуску. Зараз ОТГ мають необхідність і можливість впроваджувати інновації для розвитку і підвищення ефективності роботи житлово-комунального господарства (водозабезпечення, локальні і централізовані теплосистеми, переробка і утилізація ТБО), інновації в проектуванні об'єктів забудови і проведенні будівельних та ремонтних робіт, інновації в сфері енергозбереження. Досить перспективним в населених пунктах є напрямок розвитку альтернативної енергетики, термомодернізації будівель і енергозбереження [10]

За субвенції держави можна зробити ремонт лікарень та амбулаторій (як ніколи важливо в умовах пандемії COVID-19). Тобто, використовувати субвенції на більш масштабні і вартісні проекти.

На нашу думку, саме під час реформи можливо створити якісно нові культурні послуги, які почнуть діяти у новостворених ОТГ і, які повинні охопити культурну спадщину регіону, мову, мистецьку освіту, креативні індустрії. Розбудовувати сферу культури ОТГ за умови обмеження обсягу коштів місцевих бюджетів дозволить участь у проектах які пропонує держава і міжнародні організації. Найбільший інтерес для ОТГ складають трансфери (базова дотація, освітня і медична субвенція, капітальні трансфери).

3. Транспортна інфраструктура. Невеликі за чисельністю громади потребують значних інвестицій в транспортну інфраструктуру. Між населеними пунктами мають курсувати автобуси. Транспортні шляхи мають бути в належному стані.

4. Земельний ресурс. Новостворені ОТГ бонусом отримали в своє розпорядження потужний земельний ресурс. Відтепер у них з'явилася можливість наповнювати бюджет громади за рахунок успішного управління і правильного підходу до земельного питання. Тому, основним завданням наразі є відображення меж нових ОТГ у Державному земельному кадастрі, що дозволить багатьом учасникам земельних відносин ефективніше управляти земельними ресурсами.

Всі перелічені виклики спонукають органи місцевого самоврядування не гаяти часу і долучатися до різноманітних проектів (Спільна програма ПРООН та ООН жінки, U-LEAD, DESPRO, ЄС/ПРООН, DOBRE, ПРОМІС/PLEDOG [11]), до проектів які пропонує Державний фонд регіонального розвитку. Тобто, представникам регіональної та місцевої влади необхідно навчитися ефективно використовувати всі надані їм можливості.

Ми коротко узагальнили основні інфраструктурні виклики які стоять перед ОТГ і описані виклики є досить матеріально затратними. Уряд України повинен створити умови, щоб громади мали можливість залучати позикові кошти для оновлення інфраструктури. Інакше всі покращення будуть лише точковими та не змінять загальної негативної картини (низька якість послуг – виїзд молоді – занепад громад). Чимось новим для українських реалій є грантові проекти. Однак в сьогоденнішніх реаліях грантові джерела часто мають вирішальне значення для фінансування різноманітних інфраструктурних проектів.

На фоні всіх перелічених викликів тяжким тягарем з майбутнього є корупція, яка пов'язана з використанням бюджетних коштів. Тож варто задуматись за якісним контролем процесу планування та використання бюджетних коштів в ОТГ.

Об'єднані територіальні громади мають сьогодні повноваження та ресурс, які мають міста обласного значення, зокрема:

60% ПДФО – головний податок, завдяки якому власні доходи в ОТГ зросли в рази;

25% екологічного податку;

5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів;

100 % єдиного податку; податку на прибуток підприємств комунальної власності; податку на майно (нерухомість, земля, транспорт);

державне мито; плата за надання адміністративних послуг; збір за паркування; туристичний збір; рентні плати за користування надрами;

50% грошових стягнень за шкоду довкіллю;

75 % коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва і т. д.

Бюджети міст почали наповнюватись значно активніше. Тобто, маючи зацікавленого в розвитку очільника, ОТГ мають гарні фінансові можливості для розвитку. Громади перестають бути звичайними «касами» з виплати зарплати бюджетникам, вони стають реально зацікавленими у зростанні економіки на своїй території .

Погоджуємося з думкою О. Самборська та Т. Колесник, що передача видаткових повноважень регіонам та право самостійного встановлення місцевих податків вигідна, насамперед, регіонам із високим рівнем доходів, а це означає, що можливості надавати суспільні послуги в «багатих регіонах» і надалі будуть вищими, аніж у «бідних регіонах», тобто економічно потужні

регіони ставатимуть сильнішими. По-іншому, бюджетна децентралізація не є необхідною і достатньою умовою диференціації регіонального розвитку [3].

Тож для кращого сприйняття нововведень мешканцями об'єднаних територій бажано проводити досконалу інформаційну політику. Через відсутність роз'яснень можна зустріти супротив від суспільства.

Висновки. Таким чином, необхідні кошти для інфраструктури держава вже надала за перший та другий етап децентралізації. В силу ряду обставин всі ці кошти, в основному були направлені на соціальну інфраструктуру, а не на економічний розвиток. Дана допомога з боку держави не може бути постійною і саме тому ОТГ мають навчитися заробляти гроші. Тому вважаємо, що на заключному етапі децентралізації державі варто змінити акценти державної фінансової підтримки в напрямі підвищення економічного розвитку ОТГ. На законодавчому рівні бажано прописати вимоги до співфінансування проектів (держава+бізнес+громада). Мають запрацювати економічні проекти, які будуть скеровані на розвиток підприємництва, тобто слід розмежувати соціальні і економічні проекти.

Якщо проект фінансується за рахунок державного бюджету то варто встановити норму щодо обов'язкового залучення до проекту, коштів приватного інвестора (наприклад 80% - держава, 20 % -приватний інвестор). І це буде основним поштовхом до зацікавленості місцевої влади до активізації роботи в напрямі підвищення інвестиційної привабливості громади. І тоді ОТГ з легкістю будуть справлятися з інфраструктурними викликами, що перейшли їм у спадок.

Досліджуючи дану проблематику, хочемо наголосити, що мало уваги вчені та практики приділяють питанням регіональної і місцевої інфраструктури як комплексного об'єкта управління.

Література

1. Європарламент визнав децентралізацію однією з найуспішніших реформ.
URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yevropejskij-parlament-viznav-decentralizaciyu-odniyeyu-z-najuspishnishih-reform-v-ukrayini>
2. Маркевич К. Smart-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. *Центр Разумкова*. Київ. 2021. С. 228.
3. Куценко Т., Сіренко Я. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30350/МО_2019_7.pdf;jsessionid=CD804A723F673A143361C91F0AA4F40E?sequence=1
4. Гарбар Ж. В., Бондалетова Т.О. Особливості формування бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіка та держава*. №6. 2021. С. 45-51.
5. Іванов Ю.Б., Іванова О.Ю. Коронавірус проти децентралізації: ризики та виклики розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах пандемії. *Проблеми економіки*. 2020.№ 2 (44). С. 209-215.
6. Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
7. Методики формування спроможних територіальних громад. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>
8. Офіційний сайт Державної Казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua>
9. Моніторинг реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/742/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3_16.07.2021.pdf

10. Децентралізація дає можливості. URL:
https://decentralization.gov.ua/success-stories-table?area_id=&community_id=&year=&theme_id=&article_id=&project_id=588614ef6783ec4a7f39835f
11. Белявцева В.В. Державні інтереси і самоуправління на місцевому рівні в реформаційному процесі. *Вісник Хмельницького національного університету* 2019. № 3. С. 37-41.
12. Самборська О. Ю., Колесник Т. В. Оцінка сучасного стану та напрями розвитку об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. *Економіка АПК*. 2019. № 11. С. 96-105.

References

1. Yevroparlament vyznav detsentralizatsiiu odniieiu z naiuspishnishykh reform. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/evropejskij-parlament-viznav-decentralizaciyu-odniyeyu-z-najuspishnishih-reform-v-ukrayini>
2. Markevych K. Smart-infrastruktura u stalomu rozvytku mist: svitovy dosvid ta perspektyvy Ukrainy. Tsentr Razumkova. Kyiv. 2021. S. 228.
3. Kutsenko T., Sirenko Ya. Zabezpechennia finansovoi spromozhnosti terytorialnykh hromad yak priorytet detsentralizatsii upravlinnia. URL: http://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/30350/MO_2019_7.pdf;jsessionid=CD804A723F673A143361C91F0AA4F40E?sequence=1
4. Harbar Zh. V., Bondaletova T.O. Osoblyvosti formuvannia biudzhetiv obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii. *Ekonomika ta derzhava*. №6. 2021. S. 45-51.
5. Ivanov Yu.B., Ivanova O.Iu. Koronavirus proty detsentralizatsii: ryzyky ta vyklyky rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh pandemii. *Problemy ekonomiky*. 2020.№ 2 (44). С. 209-215.

6. Zakonu Ukrainy «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>
7. Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF#Text>
8. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi Kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy. URL:
<https://www.treasury.gov.ua/ua>
9. Monitorynh reformy mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady. URL:
https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/742/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3_16.07.2021.pdf
10. Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti. URL:
https://decentralization.gov.ua/success-stories-table?area_id=&community_id=&year=&theme_id=&article_id=&project_id=588614ef6783ec4a7f39835f
11. Beliavtseva V.V. Derzhavni interesy i samoupravlinnia na mistsevomu rivni v reformatsiinomu protsesi. Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu 2019. № 3. S. 37-41.
12. Samborska O. Yu., Kolesnyk T. V. Otsinka suchasnoho stanu ta napriamy rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad v umovakh detsentralizatsii. Ekonomika APK. 2019. № 11. S. 96-105.